

Ez volt az élet

Második rész

Első gyermekkori emlékeim Sándormajorból valók. Arra emlékszem, hogy az állomásépület tetején nagy háromszínű zászló lengedez. Ez csak 1944. március 15-én lehetett, két és fél éves koromban. Emlékszem hozzánk látogató rokonokra, utazásokra. Egy alkalommal Zalaszentmihályra is hazalátogattunk. Keresztanyám és nagyanyám mosolyogva jöttek elénk, de én leginkább csak a földet néztem, így a találkozásból mindenekelőtt azt jegyeztem meg, hogy egyikük piros, a másikuk fekete papucsban volt.

1944 nyarán a Zombortól 15 kilométerre levő Monostorszegre helyezték apámat, így oda költöztünk. Ez már vegyes lakosságú, tehát veszélyes terület volt, ami számunkra majdnem végzetessé vált. A körülményekről egy emlékem maradt: tejért mentünk, a tágas udvaron egy nálam pár évvel idősebb kisleány, hitvány kalappal a fején, a tűz fölött fortyogó bográcsot kavarta. Anyám kérdésére, hogy mit főzöl? – határozott, barátságatlan hangon így válaszolt: „Babot magyarszki, babot.”

1944 októberének elején – amikor a környéken a szerb partizánok már robotgatták a síneket – egy mozdonyvezető, látva anyámat és engem az állomásépület előtti padon üldögélni, leszólt apámnak: Kolléga, maguknak nincs otthonuk? Majd apám igenlő válaszára így folytatta: Hát akkor miért nem küldi el innét a feleségét és a gyerekeit? Nem látja, hogy mi megy itt? A figyelmeztetés ideje korán jött, így éppen hogy el tudtunk menekülni a szerb vérengzések egyik majdani központja, a Bezdántól mindössze hét kilométerre levő Monostorszegről. Édesanyám tehát összecsomagolt, s elindult velem Szentmihályra. Hiába laktunk a vasútállomás épületében, lovas kocsit kellett fogadniuk, mert már a vonat is csak néha járt. Egy falusi asszony által hajtott egylovas kocsin jutottunk el Zombor közelébe, onnan gyalogosan be az állomásra. Emlékszem, a vasút mentén egy téglagyár mellett a repülőktől félve, görnyedve osontunk. A zombori váróteremben pedig a sziréna felbúgásától megijedve sírva fakadtam, majd a mellettem kuporgó csontos, borostás arcú férfi határozott fenyegetésétől

megrettenve, hogy ha nem leszek csöndben, beletesz a lábainál levő zsákjába, elnémultam. A „zsákos embert” tehát valóságosan is láttam, még a zöldes színű zsák zsebeire, szíjaira is emlékszem. Apám a végsőkig az állomáson maradt, de rövidesen menekülnie kellett a szerb fegyveresek elől. Szabadon engedte az állatokat: birkákat, disznókat, baromfit, majd egy bőröndbe bedobált néhány használati tárgyat, anyám szerint még a macska tányérját is ahelyett, hogy az értékes, fonásra előkészített gyapjút hozta volna magával, és egy mozdonyra felkapaszkodva jutott el Zomborig, ahonnan még épp indult vonat Bajára.

Ami Monostorszegen maradt, az elveszett. Szerencsénkre szüleim a gyors költözés miatt csak a legszükségesebb bútorokat és holmikat vitték oda magukkal, bútoraik, használati tárgyaik, ruhaneműik több mint háromnegyede Sándormajorban maradt. Ezt a háború után meg is találták, mert az állomás a trianoni határokon belül volt, és egy közeli tanyát birtokló sváb család, akikkel jó barátságban voltak, szemmel tartotta az otthagyt javainkat. A Refleccsaláddal a háború után is tartották a kapcsolatot, 1948 tavaszán édesanyámmal meg is látogattuk őket. Ekkor már Katymáron levő házukban laktak, ahol mo-ziba is elvittek, hogy ilyent is lássak. Hatéves lévén természetesen semmit sem értettem, csak egy karmester vezénylő mozgására emlékszem, bár arról fogalmam sem volt, hogy mi az. Tanyájukba – ahová kilátogattunk – egy menekült csángó családot költöztettek, az istállóban egy nagyon sötétbőrű férfit lát-tam dolgozni. Anyám a sváb családdal együtt sopánkodott a csángók betelepí-tése miatt.

Visszatérve hazamenekülésünkre az is meglepő volt, hogy Zalában még teljes nyugalomban éltek. Az utcán lovaskocsik, tehenes szekerek jártak, ami nekem egyébként is nagy újdonságot jelentett. Az emberek végezték őszi munkájukat. A történelem szele néhány nap múlva, október 16-án érintette meg a falut, amikor híre érkezett, hogy Horthy kormányzót lemondatták. Anyám elájult, mert egy pillanat alatt megértette: a háborút elvesztettük, vele együtt a Sándormajorban maradt értékeinket is. Ez utóbbiban szerencsénkre tévedett.

1944–45 telén ment át rajtunk a front. Félelmekre és sírásokra emlékszem. A házban német katonák szállásolták el magukat. Elöttem van egy kép, ahogy a szobánkban az asztalnál kártyáznak. A lakosság nem félt tőlük, mert a nőkkel nem erőszakoskodtak, s a családok értékeit sem rabolták el. Amire viszont szükségük volt, azt elvitték, így a kétlovas fogatunkat. Régóta pihenő lovaink, Fáni és Röpke szinte tánclépésben vitték ki a kocsit az udvarról. Csak egy csikó élte túl a háborút az istállóban, miután egy orosz katonát ledobott magáról, így az sem tudta elvinni. Nagybátyámék annyival szerencsésebbek voltak, hogy meg-maradt a kocsijuk és a lószerszámok, sőt az oroszok otthagytak náluk egy beteg lovat is. Ezt sikerül meggyógyítani, majd a megerősödött csikónkat melléfogva e közös fogat el tudta végezni a két család legfontosabb mezei munkáit.

A háborúnál maradva, a rövid téli nyugalom után folytatódott az orosz támadás. A pajta alatt volt egy téglából rakott pincénk, a lövöldözések idején oda menekültünk a szomszédokkal együtt, bár egy löveg vagy bomba ellen nem

adott volna védelmet. Március végén bejöttek az oroszok. Az első katona, akit közülük láttam, egy nagyon barátságos arcú fiatalember volt, benézett a pincébe, hogy nincs-e ott megbújó német, s mutogatva magyarázta, hogy itt hideg van, „zima”, menjünk ki a napra. Az utána jövő oroszok viszont vadállatként viselkedtek. Úgy látszik, az emberszabású, kötelességtudó katonák az első vonalban teljesítettek szolgálatot, majd következtek a gazemberek, a lógósok, s ezzel megkezdődött a rettegetés, a nők bujkálása, megerőszakolása, valamint a lakosság értékeinek az elzabrálása. Úgy tudom, családom nőtagjai megmenekültek a „felszabadító” szovjet szextől. Bár ehhez egyik előmerészkedő fiatal nagynénemet majdnem hozzásegítettem. Egy orosz ugyanis észrevette az udvarra kikémlelő nőt, s azonnal rángatni kezdte a pajta felé a szénára. A nagynénémnek sikerült kiszabadulnia a kezei közül, s ölbe kapott engem, mintha a kisfia lennék. Én azonban nem értettem a helyzetet és elhúzódtam tőle, mire a ruszki megállapította: „nyet mamka”, és folytatta az „udvarlását”, de apámnak valahogy sikerült leszerelnie.

Napjainkban felvetődött, hogy ezek a katonák nem is oroszok, hanem ukránok voltak. Ezt majd lehet tisztázni. A lényeg, hogy a Szovjet Vörös Hadsereg katonái voltak, akiket később felszabadítókként kellett ünnepelni, de akiket a lakosság – joggal – rettegett megszállóknak tekintette, és általában ruszikként, oroszokként emlegette.

A háború végétől – egy rövid kitérőt kivéve – én Szentmihályon éltem édesanyám testvérével és férjével, azaz a keresztszüleimmel, valamint a nagymamámmal. Apámat a vasúton gyakran helyezték más-más helyekre, így anyámmal kettesben mentek, ahová a szolgálat megkövetelte, majd 1946-ban Nagykondára költöztek, ahol apám állomáskezelő lett. Ekkor engem is magukhoz vettek, az öcsém születésekor nagyanyánk is hozzánk költözött, hogy a lányának segítsen. Sajnos az állomás mellett, ahogy ez a legtöbb helyen lenni szokott, kocsmá üzemelt, ahová apám engem is el szokott vinni. Én általában egy meztelen baba formájú cukrot kaptam. Egyszer a kocsmárosné nevetve azt kérdezte tőlem: mi van akkor, ha nem törölték ki a baba fenekét? Engem nagyon mehökkentett ez az undorító butaság, s csodálkoztam, hogy mondhat ilyent egy felnőtt? Ők sem tökéletesek tehát, ahogy apám sem, aki állandóan részeg volt. Néha annyira, hogy az esti vonat érkezésekor lábra sem tudott állni. Ilyenkor anyám adta kezébe a lámpát, tette fejére a sapkát, majd hátulról a hóna alá nyúlva az iroda elé támogatta, s mögé bújva tartotta, hogy el ne essen. Nyilván a vonat személyzete is észrevette a holtrészeg állomáskezelő és felesége sajátos magánszámát, az állomást elvették tőle.

Apámra később is rá-rájött a duhajkodás, de a születésem idején tapasztalt embertelen viselkedéséhez hasonló többé nem fordult elő. Tizennégy évesen egy alkalommal tanúja voltam, hogy megütötte édesanyámat, a látottak hatására valóságosan is úgy éreztem, hogy megfulladok. Mindezek ellenére azt kell mondanom, hogy külön is hálával tartozunk édesanyánk önfeláldozó magatartásáért, amivel sikerült megmentenie a családot. Így volt hova tartoznunk,

voltak szüleink, volt apánk olyan, amilyen, aki szerette a fiait, s a maga módján édesanyánkat is. Egy alkalommal arról beszélt nekem, hogy nagyon kell szeretni az anyánkat, mert mindent neki köszönhetünk. Ez meglepett, ahogy később édesanyámat is, amikor elmondtam neki. Egy pillanatra felnézett, s csak ennyit mondott: Mi történhetett vele? S ugyancsak fontos volt a család számára, hogy apánk a vasúti szolgálatát a maga módján mindig teljesítette, így az ő szerény, de biztos fizetése a család rendelkezésére állt.

Apám részegeskedése következtében 1947 nyarán kénytelenek voltunk visszaköltözni Szentmihályra, attól kezdve a család folyamatosan itt élt. Apámat részint távirásként alkalmazták, majd beosztották tartalékosnak, azaz a szabadságra mentek, megbetegedettek helyettesítőjének. A részegeskedést azonban nem tudta abbahagyni. 1947 őszén, községünk Szentmihály napi búcsúján meglátogatta velem kedves nagybátyánkat, ahol a felnőttek az egyik szobában beszélgettek, iszogattak, én pedig belevegyültem az udvaron játszó gyerektársaságba. Nagyon jól éreztem magam, s az emlékezetem a környezetet is szépnek és fényesnek őrizte meg. Azért is örültem ennyire, mert óvoda nem lévén, ritkán voltam gyerekek között. Egy nálam pár évvel idősebb fiú irányította a játékot, épp a távolugrásban versengtünk, amikor kiszólított a nagynéném, hogy vessesem haza apámat, aki már jött is imbolygó, botladozó léptekkel, részeg vigyorral az arcán. Boldogságom egy perc alatt a szégyen miatti keserűséggé változott. Megfogtam a kezét, ő le akart hajolni hozzám, hogy megsimogasson, de majdnem elesett. Elindultunk a főutcán a falu másik végén levő házunk felé. Én végigzokogtam az utat. Akik láttak bennünket mosolyogtak, nevetgéltek rajtunk. Mi mást tehettek volna? Pszichológus nem volt köztük, aki – ha nem is akkor, de később – elbeszélgesse velem, hogy a mások miatt érzett szégyen a későbbiekben ne torzítsa a lelkemet. Így azután, egyébként is túl érzékeny lévén, kamaszkoromtól kezdve betegesen féltem minden megszegyenüléstől, s ebből következően az átlagosnál többször szégyenültem meg. Vagy csak így éreztem? Lehet, mert egyszer egy kedves hölgyismerősöm megjegyezte: „Miért vagy olyan szigorú magadhoz?”

Mivel a keresztzüleimnek nem volt gyermekük, a keresztapám Salamon Béla pedig nagyon beteges volt, felrémlt annak veszélye, hogy örökös nélküli halála esetén az ő tulajdonában levő több mint 5 hold földön és a házrészben osztozni kell a másik családdal. Ezért a mi, közös háztartásban élő családunk, azaz nagyanyám és két lánya, valamint két veje úgy döntöttek, hogy gyermektelen keresztzüleim engem örökbe fogadnak. Az eljárás 1949 februárjában fejeződött be, ettől kezdve lett a nevem Salamon Konrád. Az életemben ez látszólag semmi változást nem hozott, csupán a vezetéknevem változott meg. A héttagú család ugyanis az eddigiekhez hasonlóan élt tovább, én pedig örökbefogadóimat továbbra is keresztanyának és keresztapának szólítottam.

A Szentmihályon parasztként élő család munkájában apám is részt vett, aki 1951-től Bélatelepre járt 24 órás szolgálatra mint váltótárs, így minden második nap, tehát a szabadnapjain velünk együtt dolgozott a földeken, évi szabadságát

is a mezőgazdasági munkák két csúcspontján, aratáskor és az őszi betakarítás-kor vette ki. Ennek az önkizsákmányoló kétlaki életnek a következtében az átlag falusiaknál egy kicsit jobban éltünk. Sőt lehetőség volt arra, hogy nyaranta, amikor a bélatelepi szolgálat vasárnapra esett, a hajnali vonattal többször is apámmal mehettem, s egész nap a Balatonban fürödhettem. Néha édesanyám is velünk jött. Éjszaka az irodában és a váróteremben levő padokon aludtunk. Hétfőn hajnalban indultunk haza, mint vasutas család a „párnás”, azaz első osztályú kocsiból 9 óra körül Szentmihályon leszállva visszazuhantunk a paraszti létbe. Megreggeliztünk, és mentünk a mezőre dolgozni.

Ezek a balatoni kirándulások nekem nagyon nagy élményt jelentettek; a kikapaszzkodás, a felkapaszzkodás igényét és lehetőségét sugallták. Annál is inkább, mert magunkat a fürdőzőkhöz képest is alacsonyabb kasztbelieknek láttam. Ahogy édesanyám arra sem költött, hogy e néhány alkalomra fürdőruhát vásároljon magának, így a pesti sógonője – két maradék anyagból – vart neki egy fürdőruhafélét. Bélatelepen kérdezgette is tőlem, „ugye nem az én fürdőruhám a legszegényesebb?” Én élénken tagadtam, annak ellenére, hogy szomorúan láttam: neki volt a legócskább fürdőruhája. Apám lenézésének is tanúja voltam, amikor egy fiatal hölgy az irodába belépve arról kérdezősködött, hogy hol van a WC. Miután ezt apám megmondta, az iránt érdeklődött: van-e ott papír, majd a nemleges válasz után azt kérdezte, hogy nem vihetne-e innen. Apám a papírkosárra mutatott. Erre a nő kiment, s várakozó barátnőinek – sűrű fejkopogtatás közben – nevetve magyarázta, hogy micsoda bunkó vasutas ül az irodában. Én, aki a hölgy után szintén kiléptem az irodából, tágra nyílt szemmel néztem a széles gesztusokkal előadott jelenetet. A társaság egyik jóérezésű tagja, látva csodálkozó jelenléteket, szemével intett barátnőjének, aki rám pillantott, majd lecsendesedve elmentek.

1948 szeptemberében kezdtem iskolába járni. A legnagyobb gondot számomra az utcákon szabadon kószáló kutyák jelentették. Ezekről szinte rettegettem, s alig mertem elmenni az iskolába. A tanulás természetes volt a számomra, a szüleimnek nem kellett győzködniük, hogy ez fontos. Jó tanuló voltam, de nem stréber, amit igazságtalannak éreztem, azt szóvá tettem, így osztálytársaim kedveltek. Jellemző, hogy a 40 éves osztálytalálkozókon is hallani akarták a véleményemet, én pedig megemlékeztem néhány régi hiányosságról, kellemetlenségről, aminek következtében az egykor nagyon erőszakos, de immár megöregedett igazgató sírva fakadt, amit természetesen nem akartam. Több osztálytársam viszont helyeslően gratulált, mondván: megérdemelte.

Az igazgató és családja a harmadik osztály előtti nyáron költözött a falunkba, és szerencsétlenségemre a fia az osztálytársam lett. Így alakult ki az a helyzet, hogy mivel nála jobb tanuló nem lehetett senki, így ő is végig kitűnő volt. (A gimnáziumban már nem jártunk egy osztályba, ő egy közepes érettségivel be is fejezte tanulmányait.) Mindez azt is jelentette, hogy már az általános iskolában meg kellett ismerkednem a hátrányos helyzetből való indulás kellemetlenségeivel, s ez az állapot elkísért egészen a diplomáig. Ugyanakkor e kedvezőtlen

körülményeim ellenére néha meglepően szókimondó voltam. 1955-ben – néhány tanáromat is meghökkentve – szóvá tettem, hogy az iskola farsangi rendezvényét miért hamvazó szerda után, tehát a nagyböjtben tartja, amikor már nem illik jelmezbált rendezni? Máskor azt nehezményeztem, hogy az igazgató a nekem adott jó jegy után miért írt be a naplóban előttem levő fiának is jó jegyet, miután kénytelen volt őt az osztály előtt megdorgálni hanyagul elkészített és mindenki által látott feladata miatt.

Az igazság melletti kiállásomnak meg is lett a következménye. A negyedik osztály végén, 1952-ben mindenkit felavattak úttörőnek, ötödiktől kezdve több osztálytársamat is úttörőtáborokban nyaraltatták, elsősorban Csillebércen. Engem viszont soha nem küldtek úttörőtáborba, annak ellenére, hogy nemcsak kitűnő tanuló voltam, de az osztályfőnök kijelölése alapján végig őrsvezetőnek kellett lennem, ami szerencsére csak egy cím volt. Az igazgató így érezte velem, hogy csak másodrangú jótanuló lehetek. Rosszul esett ez a hátrányos megkülönböztetés, és szóvá is tettem, hogy azok közül legyen valaki az őrsvezető, aki úttörőtáborban volt, de ezzel is csak magamnak ártottam. Az osztályfőnök ugyanis keményen letorkolt, és maradt minden a régiben. A lány őrs vezetőjének is a közülük legjobb tanuló lett kijelölve, a két őrs rajvezetője pedig az igazgató fia volt. Ezt a tisztséget soha nem irigyeltem tőle, bár neki sem volt semmilyen feladata.

Az ötvenes évek első felében át kellett élnem családom és a község paraszt-ságának megpróbáltatásait, tönkretételét. Mivel az én kis zalai faluban nem voltak a marxista elmélet szerint kuláknak minősíthető nagygazdák, ezért a viszonylag leggazdagabbaknak látszókat jelölték ki kulákokká. Engem különösen azoknak az idős embereknek a tragédiája érintett meg, akik vagyontalan cselédgyerekeként születtek. Közülük kettőt az első világháborúban tanúsított hősiességükért nagyezüst vitézségi éremmel tüntettek ki, és az 1920-as évek elején, vitézzé avatásuk alkalmával egy 10 hold körüli vitéztelket kaptak, ami a feleség hozományával 20 hold körülire kerekedett. A harmadik egykori cselédgyereket azért nyilvánították kulákká, mert ő az Amerikában kemény munkával előteremtett pénzét haza hozta, és itthon vásárolt belőle mintegy 20 hold földet, házat, pincés szőlőt. Néhányszor hallottam ezt a hetven év körüli bácsit keserűen átkozódni, hogy akkor törött volna el a lába, amikor annak idején haza indult. Engem mindenekelőtt az az igazságtalanság háborított fel, amit ezeknek a helyüket megálló, becsületes és szorgalmas embereknek el kellett tűrniük. Ha egy politikai rendszer annyira elfogult és ostoba, hogy a látástól vakulásig dolgozókat gyalázza és üldözi, miközben az önhibájukból is nincstelen, nem éppen szorgalmukról ismert hangoskodó követelőzőket dicséri, közülük jelölve ki a község vezetőit, akkor ott nagyon nagy a baj. Apám többször is mondta: látod, ezek a piszkok (értsd: kommunisták) kizárólag a szorgalmas, becsületes embereket üldözik, köztük a kulákká nyilvánított nagybátyánkat.

Volt egy negyedik, ritkának mondható vagyonszerző történet is a faluban. Egy nagyon jó megjelenésű, de nincstelen fiatalember a katonaságnál egy pederasztá

örnagy tisztiszolgája lett, jó pénzért hajlandó volt engedni a főtiszt altesti kívánságainak. A pénzből földet és egy kocsmát vásárolt, s a község egyik tisztelt vagyonos polgára lett. A falu többsége tudta a történetet, annál is inkább, mert az őrnagy felesége – a férje halála után – megjelent a faluban, és nagy botrányt csinálva megpróbálta visszakövetelni a pénz. Mindezek ellenére az emberek a vagyonszerzésnek ezt a módját is hajlandóak voltak tudomásul venni. A befejezés azonban szomorú, de nem véletlen. A hatvanas éveinek elején járó férfi 1948–49 telének egy hideg napján fáért akart menni az erdőre. Épp a lovakat szerszámozta, amikor véletlenül bereccsentett a nadrágjába. Az egyébként szigorú ember elképzelhetetlennek tartotta, hogy ezt bárki is megtudja, tehát levetette a nadrágját, majd az összemocskolódott alsónadrágját az istállóban kimosta, kicsavarta, s úgy nedvesen újra magára vette, a többi ruhájával együtt. Ezt követően kocsira ült és kihajtott az erdőre. Mondani sem kell, a téli hidegben annyira átfázott, hogy néhány hónap múlva meghalt, így a kuláküldözést már nem érte meg. A történet a vagyonszerző „sorstragédiájának” is tekinthető, mert minden valószínűség szerint az őrnaggal folytatott homoszexuális viszony következtében lazultak meg végbelének szorító izmai, ezért nem tudta székle-tét visszatartani.

A falu – a személyes haragosokat kivéve – sajnálkozott és gyanakodott is a kulákká nyilvánított, általában szorgalmas, dolgos emberek üldözése miatt. Bizalmatlanságuk hamar igazolódott, mert elkezdődött a téeszekbe kényszerítés, amit minden paraszgzada, sőt az újonnan földhöz juttatottak jelentős része is elutasítóan fogadott. A paraszti lét alapja ugyanis – amihez ragaszkodtak – az önállóság, a vagyonsbiztonság és az erre épülő cselekvési szabadság, továbbá egy panteizmushoz hasonló hit. Ez adja meg az egyénnek a testi-lelki biztonságérzetet. Így nevelődik a családban teljes értékű, önmagáról gondoskodni képes fiatal, aki tudja, hogy hol a helye a világban. Az individuális létet megalapozó, évszázados paraszti értékek tehát mindenben szemben állnak a kommunisták elképzelésével és céljával, amely mindenkit a tömeg egyenlő és egyforma, a vezetőik utasításait gondolkodás nélkül végrehajtó tagjának akartak látni. Mindez megfejelve egy gyermeteg materializmussal, amit néha azzal „bizonyítottak” az ilyen-olyan alkalmakon összekényszerített embereknek, hogy a „felvilágosult” szónok rámutatott pl. az előtte levő vizespohárra, mondván: Ha van Isten, vegye el előlem ezt a poharat. A pohár maradt, a materializmus bizonyítottan látszott. Egy ilyen gyűlés után nem sokkal, motorbaleset áldozata lett az istentagadó szónok, foglalkozására nézve a falu egyik kőművese. Az emberek csak annyit mondtak egymás közt: Na, Isten elvette előle a poharat.

Néha egymás közti vitáktól, sőt szerelmi szenvedélyek kitörésétől volt hangoz a falu. Egyik éjszakán tűz van, tűz van! kiáltozásra ébredtek az emberek. Elsőként az a nő kezdte ezt kiabálni, mint később kiderült, aki rágyújtotta a házat a benne alvó hűtlen szerelmére és annak új babájára. Közben egy fazék oldott lúgkővel az égő ház ajtaja elé állt, és az onnan kirohanó férfit leöntötte. Lehet, hogy tudatos célzás következménye volt, ugyanis a férfit a legérzékenyebb

testrészen érte a lúgköves folyadék, ami egyre nagyobb maró fájdalmat okozott. Így a tűz terjedésével és az oltásra igyekvők sokasodásával arányosan vált mind hangosabbá a kiabálása: „Jaj, a zacskóm! Jaj, a zacskóm!” Az időközben megérkezett plébános nem tudta mire vélni ezt az értelmetlennek látszó kiabálást, ezért nyugtatni kezdte a kárvallottat: „Ugyan már, Feri, most ez a legnagyobb baja, hát vesz majd egy másik dohányzacskót.” Mire jött a felvilágosító válasz: „Jaj, plébános úr, dehogymiatt kiabálok, a tököm zacskója az, ami rettenetesen fáj.” Miután így tisztázódtak a dolgok, mintha a kiáltozás is csendesedett volna. Sőt a sérült férfi az események múltával élettársi kapcsolatba lépett a gyújtogató asszonnyal, s vele élt haláláig. Úgy látszik, hogy a hatalmas indulatok kitörése döbbsentette rá arra, ki is az ő igazi társa.

A kommunisták „népet szolgáló”, igazságosnak hirdetett politikájának 10-12 éves gyerekként is láttam a hazug voltát, annál is inkább, mert az a családom és a rokonságunk üldözését jelentette, akik szorgalmasan dolgozó és becsületesen élő emberek voltak. Ellentétben a hatalmat gyakorló kommunistákkal, akik viszont a falusi szegénység nem éppen szorgalmas tagjai közül kerültek ki. Ugyanakkor mint jó tanulónak szavalnom kellett a rendszert dicsőítő verseket, amelyekben ilyen kitételek voltak: „nyakamon már a vörös kendő, egy lépéssel előbbre mentem” továbbá: „minden ötös egy-egy kis téglá épülő országunk nagy falán. Rákosi elvtárs tanít engem...” stb. stb. Keresztanyám, aki mindig ellenőrizte, hogy tudom-e a verset, az idézeteket hallva, jó zalaisasan csak ennyit mondott: „A rossebb ott egye meg, fiam. Ha ezt kell szavalni, ezt mondd.”

Ebben a helyzetben tehát a kettős nevelés ellenére is egyértelmű volt számomra, hogy a paraszti hagyományokhoz, az egyéni gazdálkodáshoz való ragaszkodás az értelmes jövő. Az új elképzelések ugyanis csak szavakban jelentettek a réginél jobbat, de valóságosan nem vagy csak részben. Annak például mindenki örült, hogy 1952-re felépült egy új, szépen berendezett, négytantermes iskola. Az viszont nem volt elfogadható, hogy miért kell a hittan tanítását akadályozni és a szülőket azzal ijesztgetni, hogy a hittanra beiratottak nem tanulhatnak tovább. Eleve visszatetszést keltett, hogy a változásokat miért erőszakos úton akarják megvalósítani. Ugyanakkor az erőszak átmenetileg hatásos volt, aminek következtében nyolcadik osztályos korunkban a legjobb tanulók közül egyedül én jártam hittanra, ennek ellenére a gimnáziumba is gond nélkül felvettek.

Az 1940-es évek második felének fontos változásaival a falusi emberek s a szüleim is egyetértettek. Jónak tartották, hogy a nincstelenek is kaptak földet, így parasztgazdák lehetnek. Épp ezért meglepetten utasították el, hogy a kiosztott földet kezdik visszaszedni, s az „újgazdákat” téeszekbe szervezni, sőt a régi paraszti birtokokra is szemet vetettek. Emellett tisztában voltak a vallás üldözésének kártékony hatásával is, mert látták, hogy helyette a kommunisták semmit sem adnak. Gyakorlatias gondolkodásuk mindenekelőtt azt hiányolta, hogy a bírált régi helyébe nem fogalmaznak meg új erkölcsi alapelveket, amelyek

hiánya a társadalom széttűlléséhez vezet. Ráadásul a kommunisták életidegen, világmegváltó terve azért is bukásra volt ítélve, mert a paraszti termelési módot, a családi gazdálkodást a városi nagyüzemek mintájára, sajátos szocialista nagyüzemi rendszerré akarták alakítani. Ezzel a leghatékonyabb termelési mód helyére a legköltségesebb nagyüzemi formát állították, ami eleve csak ráfizetéses lehetett. Sőt a gazdálkodás gyakorlatába is beleszóltak. A mi zalai vidékünkön – a hazai „gumigyártás” megteremtésére készülve – gumipitypangot kellett volna termeszteni. Az alföldi részeken a gyapotot erőltették. Jelentős területeken kellett ezeknek a termelését megkezdeni, a falu népét kivezényelték gumipitypangot kapálni. Családomat egy alkalommal én képviseltem ezen a szocialista közmunkán, ahol a gyermekláncfűhöz hasonló növényféléket kellett kapálnunk. Termés azonban nem lett, ahogy másutt gyapot sem. A kár kettős volt: e munkának nem lett semmi haszna, ráadásul a „pitypang-föld” is kiesett a termelésből. A téeszek erőltetésével és a gazdálkodásba való szakszerűtlen beavatkozásokkal oda jutott az ország, hogy nem termett meg az évi kenyérgabonának való sem. A helyzetet az 1952-as aszály csak súlyosbította.

A kommunista hatalom a városi emberek észjárásával úgy gondolkodott: a hiány okozói a terményt elrejtő parasztok. Tehát meg kell keresni az eldugott gabonát. Így 1951-ben gyakorlattá vált a padláslesöprés. A gabona ugyanis nem eldugva, hanem a helyén a padláson volt, száraz, szellős helyen, hogy meg ne dohosodjon. Ott tárolták a vetőmagot, valamint a család ételmezésére szükséges mennyiséget. A nem kevés adógabonát ugyanis már a cséplőgéptől el kellett vinni a begyűjtőhelyre, amit mindenki természetesnek tartott. Normál esetben az ezután maradt felesleget – ha maradt még – a piacon lehetett volna értékesíteni, hogy a gazdálkodó némi pénzhez is jusson. A rossz termés és a kötelező beszolgáltatás következtében viszont a parasztoknak nemhogy feleslege nem maradt, de még a vetőmag és a fejadag is csak hiányosan. S amikor a városokban liszt és kenyérhiány keletkezett, a padlásokról ezt a maradékot vitték el.

A kétfalkezes kommunista politikából következő inségben a parasztoknak is a boltban kellett volna megvenni a kenyeret, de ott is kevés volt. A szomszéd falu kis péksége akkor sem tudott volna ilyen hirtelen megnövekedett feladatnak eleget tenni, ha lett volna elég lisztje. Bevezették tehát a kenyérjegyet, ami nagyon szűkre szabta a fejadagot, s az a kis darab bizonytalan színű, keményé száradt valami, ami egy embernek jutott, a korábban megszokott kenyérhez nem is hasonlított. Ráadásul egy részeges kocsisra bízták a szállítást, aki a pékségben átvett kenyeret csomagolás nélkül beleszórta a hitvány szekerebe, s ténlen, hogy ne fázzon, befészkelte magát a kenyerek közé. Ez volt az úgynevezett munkáshatalom kenyérellátása.

A mi padlásunkat nem söpörték le. Valószínűleg a keresztapám, aki tanács-tag volt – mert abba egy-két középparasztot is be kellett venni –, elérte, hogy bennünket kihagytak. A krumpliért azonban eljöttek. Ott volt a pincében három kupac, az étkezési, a takarmány és az ültetésre való. Amikor ezt meglátták, a vezető elvtárs felkiáltott, hát itt rengeteg krumpli van! Keresztanyám próbálta

magyarázni, hogy mi mire való és éppen csak elég. Összetett kézzel, szinte letérdelve könyörgött: Drága Uram, szólította meg a városról odakerült tanácsi elvtársat, ne vigyék el, mert nem lesz mit ültetni! Soha nem feledem, nem az mondta, hogy nem lesz mit enni, mert az előfordulhat, de vetni – hogy jövőre is legyen termés – mindenképpen kell. Mert a paraszt eleve a jövőre gondol, a létezés folyamatára, amit az éhezés ellenére is fenn kell tartani.

Ekkoriban történt, hogy a házunk közelében levő bokros területen katonásdit játszottunk. Egyszer csak észrevettük, hogy jön a padláslesöprők lovaskocsija, s megáll az utcában. Az egyik idősebb fiú csendben magához intett bennünket, és suttogva közölte, igyekezzünk a másik irányba észrevétlenül eltűnni, nehogy bármelyikünkkel is kinyittassák a házat. A katonásdit játszó gyerekek álcázósdija a körülmények hatására igazivá vált. Távolról láttuk, hogy a kocsival érkezők – miután néhány házat zárva találtak – elmentek.

1952 szeptemberében lettem ötödik osztályos. Akkor helyeztek az iskolánkba egy fiatal tanárt, aki az iskolán, a tanításon kívül is nagyon sokat foglalkozott a gyerekekkel. Rövidesen megtudtuk, hogy piarista szerzetes, aki a tanárhiány miatt vállalhatta, hogy – civilként – egy kis zalai faluban tanítson. A tanár úr, akit akkor mindenki „tanárbácsinak” nevezett, az iskola meghatározó egyénisége lett. Késő délután 10-15-en, néha ennél is többen összegyűltünk az albérleti szobájában, ahol felolvasott (Twist Oliver, Sándor Mátyás, vallásos könyvek stb.), majd beszélgetés, játék következett. 1953 nyaratól el-elbicikliztünk a 27 kilométerre levő Keszthelyre, ahol nemcsak fürödtünk, de néhányszor a Balaton Múzeumba is elmentünk. Itt láttam először Egry József-képeket, s emlékezetem szerint meghökkentett, hogy azokon a Balaton vize nemcsak a kék, de a sárga és a piros árnyalatait is mutatta. A tanár úr próbálta magyarázni, hogy ez a víz és a napfény találkozásának ábrázolása, de nem sokat értettem belőle. Ő hívta fel a figyelmemet Aba-Novák Vilmos festészetére is, akinek csak jóval később ismertem meg a *Körhinta* című képét, mely a régi falusi búcsúban használt, gyerekek által hajtott „ringist” ábrázolja. (Néhány menet hajtásáért egy menetre fel lehetett ülni.)

1956 nyaráig a „tanárbácsi” minden nyáron egyhetes kerékpár-túrára vitt 7-8 jelentkezőt. Mint volt cserkésztsízt, ő hozta egykori sátraikat, amelyekben az aznapra kitűzött cél közelében megaludtunk. Ezeket a vándortáborokat cserkészszellemben vezette. Reggel és este, valamint étkezések előtt és után imádkoztunk. Reggel, ahogy elkészültünk, és felszedtük a sátorfánkat, oda-bicikliztünk a legközelebbi település katolikus templomához, ahol ő a felkéréselt plébános beleegyezésével misét mutatott be előttünk, amelyeken én voltam a ministráns. Egy alkalommal – talán Balatonalmádiban – a szokásos reggeli mise előtt érkeztünk a templomhoz, s az ottani plébános azt javasolta, hogy akkor a tanár úr mutassa be a szentmisét. Kevesen járultak szentáldozáshoz, mivel én tartottam az áldozók álla alá a tálcát, feltűnt köztük két jóságos arcú, középkorú hölgy. A szentmise után felkerestük a strandot, majd egy cukrászdához mentünk, hogy megvegyük az egyforintos fagylatot. Ez azért is volt

fontos, mert a falunkban nem volt cukrászda, tehát fagylatot csak nagyon ritkán ehettünk. Megdöbbenésemre a fagylatos pult mögött, valamint a süteményeknél a két templomban áldozó hölgy állt, azaz a két egykori apáca, aki itt talált megélhetést magának. Felismertek bennünket, de az egyikük csupán annyit kérdezett tőlem: „A tanárotokkal vagytok?” Igennel feleltem, s azt hiszem mindketten értették egymás „inkognitóját”. Jellemző, hogy egyik kirándulásunk alkalmával a központi úttörő lap, a *Pajtás* újság is hírt adott rólunk, természetesen nem a valóságnak megfelelően, hanem mint a szentmihályi úttörők nyári vándortáboráról. Ha majd az 1954–55 körüli események iránt érdeklődő történész megtalálja ezt az újsághírt, nem hiszem, hogy a valóságos történetet meg tudja belőle állapítani.

A tanár úr tehát nem a kötelező materialista szellemben nevelt bennünket, s az 1956-os forradalom idején, október 28-án, vasárnap nyíltan is színt vallott: Ő mutatta be a falu hálaadó szentmiséjét. A templom úgy megtelt, mint még soha. Olyanok jöttek el, akiket addig a templom környékén sem lehetett látni. Mindenki egy alapvetően megváltozott, boldogabb és szebb életben reménykedett. A tanár úr szentbeszédében a megbocsátást és a régi magyar értékekhez való visszatérés fontosságát hangsúlyozta. A forradalom eltiprása után némi zaklatást és pofozást követően községünket el kellett hagynia, de egy eldugottabb faluban továbbra is kapott tanári állást.

A nyolcadik osztályban már javában kamaszodtunk, s a szépnek látott lányok másként tetszettek, mint korábban. Kerestük a társaságukat, szerelmesek lettünk. Nekem egy nálam tapasztaltabb lány Beczássy Judit *Mindenért fizetni kell* című regényét adta olvasásra, így figyelmeztetve, hogy tanuljak meg csókolózni. Egy nagyon kezdetleges tánctanfolyamon eljutottam a tangóig és kerिंगőig, az akkori falusi táncos rendezvényeken ez nagyjából elég is volt. Az ezek után történtek: szerelmek, udvarlások, kapcsolatok mindenkinek a magánügyei.

1956 szeptemberétől a nagykanizsai gimnáziumban tanultam, ahová naponta vonattal jártam be. Mehettem volna kollégiumba, de a tanár úr is a bejárást javasolta, mert a kollégisták vasárnaponként nem járhattak templomba. Ezt a szüleim is, én is így tartottuk helyesnek. Nagy hátránya viszont az volt, hogy a kollégiumi tanulószobát és az ott kapható, korrepetálás lehetőségét nélkülözni kellett, így sokat kínlódtam egyes házi feladatokkal és a tanulással is. A bejárás egyébként bevett szokás volt. A vonat 5 óra 30 perc körül indult, tehát minden reggel háromnegyed ötkor kellett kelni, és egy óra alatt értünk Kanizsára. E közben a „diákkocsi” meg is telt középiskolásokkal és ipari tanulókkal. A tanítás után általában fél háromra értem haza, kivétel az a heti egy nap, amikor 6 óránk volt, s akkor csak este 6-ra.

15 éves gimnazistaként nagy hatással volt rám az 1956-os forradalom. Október 24-én reggel a váróteremben vártuk a vonatot, amikor a vezetékes rádió mondani kezdte a félhatos híreket: „Ellenforradalmi, reakciós elemek fegyveres támadást intéztek középületeink ellen...” stb. Ez annyira meghökkentett, hogy nem tudtam elfelejteni. Szüntelen arra gondoltam, hogy Budapesten valami

nagyon nagy dolog történhetett. Az osztályunkba megérkeztek a többi bejárók, majd a kanizsai diákok. Ők már újabb híradásokat is hallottak, de így sem tudtak többet, mert a közlemények csak az ellenforradalmat emlegették. Alig vártam, hogy hazaérve meghallgassam a Szabad Európa Rádiót. Ez ma talán furcsának tűnik, de amikor apám 1953-ban vett egy rádiót, én a Szabad Európa rendszeres hallgatója lettem. Mindenekelőtt Gallicus rovatára, a *Reflektorra* emlékszem, de ott hallgattam pl. az *Egri csillagokból*, illetve a *Pál utcai fiúkból* készült hangjátékokat is. Most a híreket hallgattuk a tanár úrral, de sokkal okosabbak nem lettünk.

Október 24-én és 25-én órarend szerinti tanítás volt a gimnáziumban. Erre készülve utaztunk be 26-án, pénteken is Kanizsára. A vasútról a gimnáziumba menet a szovjet hősi emlékmű mellett kellett elhaladnunk, s ott meghökkenve láttuk, hogy a magas oszlop tetején állt szovjet katonaszobor – részint összetörve – a földön fekszik. Tehát 25-én délután nagy tüntetés volt, amelynek során ledöntötték. Ezen kanizsai osztálytársaink közül többen is részt vettek. Valamelyikük a felszabadultan vidám hangulatról beszélt: Drótkötelekkel húzták le „Iván” betonból készült szobrát. A tömeg csöndben figyelte, hogy sikerül-e a többedik kísérlet, s csak a már meghajolt szobor törmelékének a zaja hallatszott, amikor közbe kiáltott egy erőteljes férfihang: „Most potyog az óra a zsebeiből.”

26-án már nem volt tanítás. A középiskolák diákjai kivonultak a forradalom melletti rokonszenv-tüntetésre, s a „Segítséget Budapestnek!” volt az egyik leg-többet ismételt jelszó. Végig jártuk a város fontosabb utcáit, az üzemek környékét, ahonnan sokan csatlakoztak hozzánk. Kimentünk Kiskanizsára is, ahol többségében a földműveléssel, kertészkedéssel foglalkozók éltek, s a tojásbeszolgáltatást gúnyoló rigmusunkkal – „Nem kell nekik a tojás, van már orosz betojás” – nagy sikert arattunk. Egy laktanyához is odamentünk, hogy fegyveres segítséget követeljünk a fővárosnak. Válaszul a laktanya elé frissen ásott lövészárkokba katonák ugráltak, s ránk szögezték fegyvereiket. Erre még hangosabb lett a követelés. Egy munkás kinézetű ember a kerítéshez nyomulva, mellét verve kiabálta, ide lőjetek. Egy tisztféle lépett hozzá, és nagyon udvariasan csitítani kezdte. Ekkor egy katonazenekart küldtek ki a laktanyából, amit megtapsoltunk, majd azt kiabáltuk, hogy nem csak zenét. Közben egyre többen igyekeztek a tanulókat az iskolákba visszavinni, s lassan mi is visszaindultunk a gimnáziumba, mintha beláttuk volna, hogy nincs értelme itt tovább követelőzni.

Október 27. után a vonatok járása is bizonytalanná vált, így otthon maradtam. Október 28. a győztes forradalom első napja, amikor Nagy Imre az addig történeteket nemzeti demokratikus mozgalomnak nyilvánította. Ezzel kezdetét vette az új, demokratikus Magyarország megteremtése. Arra emlékszem, hogy ezekben a napokban nagyon boldogok voltunk. Apám, aki szűkszavú ember volt, szinte egy szónoklatot intézett hozzám, hogy milyen nagyszerű dolog most élnem, s hogyha majd én is idős ember leszek, akkor beszélhetek a forradalomról a gyerekeimnek és unokáimnak, ahogy az 1848-as forradalomról is beszéltek

az azt megélők. Én boldogan, de meglepetten hallgattam, mert ilyen megnyilatkozása sem azelőtt, sem a forradalom eltiprása után nem volt. A forradalom az emberekből a legjobb érzéseket és gondolatokat szabadította fel.

November 1-jétől már érkeztek aggasztó hírek, de még reménykedtünk. November 4-én reggel minden összeomlott. Apám elkeseredett dühében a rádió hírei után azzal rohant ki, hogy a pajtában felakasztja magát. Véget ért az a néhány reményteli szép nap, amilyen még nem volt az életünkben, amikor az egyén büszkén érezhette hazájának az országot, és bízhatott maga, családjá és az ország jövőjében. S most a szovjet agresszió véget vet e féltett reménységnek, visszaállítva a gyűlölt kommunista rendszert. Újra meg újra eszembe jutott nagyanyámnak az elmúlt néhány napban ismételtgetett aggodalmas kérdése: Te fiam, azok a piszkos oroszok engedik ezt? Sajnos a helyzetünket megint ő értette meg a legjobban.

Időközben a családomban is szomorú változások történtek. 1954-ben 45 éves korában, rövid betegség után meghalt a keresztanyám, aki – édesanyám testvéreként – a család összetartója volt. Ezt követően eléggé gyenge jellemű keresztapám asszonykeresésbe fogott, s mint tüdőbeteg a szombathelyi szanatóriumból akart hozni egy ápolónőt feleségnek. Utólag kiderült, hogy a hölgy – a vagyonszerzés érdekében – már kötött házasságot halála előtt álló beteggel, most az újabb hasonló akciót tervezte. Mindez nagy riadalmat okozott, mert nemcsak a földnek, de a lakóházunknak is a fele a keresztapám nevében volt, aminek ugyan én lennék az örököse, ha ezt addig el nem dorbézolja. Kétségbeesetten szaladgáltunk fűhöz-fához, eljutva a megyei gyámügyi előadóhoz, aki azt a békés megoldást javasolta, hogy a keresztapámat beszéljük rá, az én javamra kötött vagyon-átajándékozási szerződés aláírására. Az ügyben én jártam el – 16 évesen – a szombathelyi szanatóriumban, így találkoztam a „menyasszonnyal” is. Nem emlékszem, hogy miről beszélgettünk, csak arra, hogy nagyon rossz volt. S végül nagy megkönnyebbülésünkre a keresztapám aláírta a szerződést, majd megkötötte a házasságot. A veszekedések azonban folytatódtak, mert az újasszony – aki az átajándékozásról semmit sem tudott – a férje házába akart költözni, azaz csak jelképesen, de birtokot foglalni. Ez a gyakorlatban is nehéz lett volna, hiszen a kétszoba-konyhás parasztházban öten laktunk, így üres helyiségek nem voltak. Nagy veszekedésekkel ezt is el lehetett hártani, majd keresztapámnak vissza kellett menni a szanatóriumba, ahol 1958-ban meghalt. Az új asszony, akit nyilván megrázott a várt örökség elmaradása, ismét megjelent Szentmihályon, hogy a család fizesse ki a temetkezési költséget. Anyám viszont ezt azzal utasította vissza, hogy a keresztapám mintegy 30 ezer forint készpénzből, ami akkor nem volt kis összeg, s amit megkaparintott, eltemetheti.

Örökbefogadóim váratlan elhalálózása után a vér szerinti szüleimmel, valamint nagyanyámmal és öcsémmel maradtunk egy család. Ekkor vált nyilvánvalóvá az is, hogy örökbeadásomnak csak részben volt értelme, mert az általam öröklött föld az 1959 tavaszán megalakított „községi termelőszövetkezet”

használatába került, tehát értékét veszítette, mivel nem rendelkezhettem vele, így el sem adhattam. A parasztság téveszékbe kényszerítése 1961-re fejeződött be, ami egyet jelentett a szabad parasztság felszámolásával és a családi gazdálkodás lehetetlenné tételével. Ez pedig a magyarság, az ország pusztulásához vezetett. A születések száma lezuhant, és azóta is vészesen alacsony.

1957 januárjában folytatódott a gimnáziumban is a tanítás. A köztisztviselői álló igazgató helyére egy előregedett kommunisztát állítottak, aki egyébként kiváló matematikatanár volt. Jellemző, hogy az osztályunkban levetette a tanári asztal mögötti falról Madarász Viktor *Zrínyi és Frangepán a bécsújhelyi börtönben* című festményének színes nyomtatását, mert egy nagyméretű feszület látható a képen, amit mi nyilván azért tettünk oda, hogy a feszületet így csempésszük vissza a falra. Ő volt, aki az akkor divatba jött, zöld tintával írt falújság cikket átírta piros tintával. Orosz tanárunk s egyben osztályfőnökünk hasonlóan korlátolt ember volt. Az 1958–59-es tanévben részt vett egy moszkvai jutalomutazáson, s nekünk azt mesélte, hogy egyedül elment várost nézni, találomra becsengetett egy moszkvai lakásba, amelyben épp egy többgyermekes munkáscsalád lakott, s lakásukban két zongorát látott. Ezen az osztály többsége csak röhögni tudott. 1959 őszén negyedik osztályunkat dekorálva arra jutottunk, hogy a tábla fölé kiírni kötelező „Világ proletárjai egyesüljete!” felszólítást középre, a címer fölé félkörívben raktuk fel, továbbá e félkörív kezdeté alá vízszintesen kiírtuk, mint latinos osztály, hogy „Carissima est patria mea”, s a másik oldalra pedig ennek magyar megfelelőjét „Hazám, hazám, te mindenem”. Ezt végül mindenki tudomásul vette, a hazafias feliratok 2:1 arányban győztek.

1956 után a március tizenötödiké és október huszonharmadiká előtt rendszeresen átkutatták táskáinkat, nacionalista, illetve ellenforradalmi szellemiségű irományokat, röpcédulákat stb. keresve. Sőt azt is nézték, hogy ezeken a napokon a ruháinkon nem viselnünk-e valamiféle jelet, de nem találtak semmit. 1958 októberében viszont „sikerrel” jártak. Vékony, úgynevezett dolgozat füzetekbe másolt anyagot találtak, ami viszont nem a politikával foglalkozott, hanem a férfi és nő testi kapcsolatának nagyon is aprólékos és szinte látványos és zafatos leírásával. (Hol voltak még akkor a nyomtatott, fényképekkel illusztrált pornókiadványok, pláne videók?) A kamaszok tehát – ahogy ez természetes – a politika mellett a szexualitás nagy kérdéseire is válaszokat kerestek. A füzetek kézről kézre jártak, s egyik a nyomozás kezdetekor épp nálam volt. El kellett dugni, ezért a kötelező irodalomként tárgyalt Jókai-regény, az *És mégis mozog a földben* olvasható történet, a diákok által titokban írt „Csittvári krónika” katedrába rejtése adta az ötletet, hogy a tanári asztal fiókjába tegyem, a fiókot bélelő kék papír alá. Ott senki sem kereste. A nyomozás azonban eredményesen haladt, mert mindenkit megkérdeztek, hogy kinek adta tovább, s aki ezt megmondta, enyhébb büntetést kapott. Így eljutottak ahhoz is, akitől én kaptam. Ekkor előszedtem a füzetet és elégettem. Így az éppen vallatott fiú nyugodtan válaszolta, hogy ő ezt az erkölcstelen írást elégette. Mivel a nyomozás már elég

régóta tartott, elfogadták a válaszát, s a kérdezősködést abbahagyták. Így én gyanúba sem kerültem.

1955–56 körül kaptak diplomát és jelentek meg a mi gimnáziumunkban is azok a középiskolát hajdan nem végzett tanárok, akik az 1950-es évek elején úgynevezett szakérettségivel kerültek egyetemre. Egyikük borzalmas műveltségénél csak az alkalmatlansága volt nagyobb. Ezt a szerencsétlent sok évvel később egy felháborodott diák leszúrta, de – a fiú szerencséjére – nem halt meg, viszont a tanári pályáról végre eltávolították. Két ilyen fiatal, teljesen alkalmatlan történelemtanárom volt a gimnáziumban, de még ők sem tudták megutáltatni velem a történelmet. Ezek a szerencsétlenek mindenekelőtt a mi rendszerellenes megnyilatkozásainkra akartak rábukkanni, s 1957. május 1-je előtt találtak is ilyent. Akkor még nem mertek kivinni bennünket az utcára felvonulni, így az osztályokban kellett megemlékezni a másnapi szünnap politikai jelentőségéről, ami abból állt, hogy az épp órát tartó egyik történelemtanár felolvasott egy unalmas szöveget május elsejéről. Egyik osztálytársunk már a gyufát is kezében tartva nagyon várta a szünetet, hogy kimehessen a vécébe cigizni, s unalmában meggyújtott egy szál gyufát, de rögtön el is fújta. A tanár azonban feljelentette, s a tantestület kommunistái a diák kicsapását követelték. Végül nagy nehezen beleegyeztek abba, hogy a „május elsejei megemlékezés tervszerű megzavarása” miatt csak igazgatói rovót kapjon.

Azért jó tanáraink is voltak. Az érettségi előtti két évben szerencsénkre megfelelő történelemtanárokat kaptunk, magyarból nagyobb szerencsém volt: két, szintén fiatal, de jó tanár tanított két-két évig. Ez is szerepet játszott abban, hogy inkább az irodalommal foglalkoztam. 1960-ban érettségiztem, felvettek az ELTE bölcsészkarának magyar–történelem szakára. A felvételi vizsgám nagyon jól sikerült. Irodalomból azt kérdezték: mit olvastam. Erre a *Puszták népét* említettem meg. A következő kérdés: Tudom-e, melyik írócsoporthoz tartozott? Jobbat nem is kérdezhettek volna. Elkezdtem beszélni a népi írókról, majd eljutottam Szabó Dezsőig, aki nemhogy gimnáziumi, de akkor egyetemi tananyag sem volt. Egyértelművé vált tehát, hogy a tananyagon túl is foglalkoztam a felvételi tárgyaimmal.